

ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՍՏԱՍԱՐԱՆ
ЕРЕВАНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ

ԲԱՆԲԵՐ

ԵՐԵՎԱՆԻ ՀԱՍՏԱՍԱՐԱՆԻ

ВЕСТНИК ЕРЕВАНСКОГО УНИВЕРСИТЕТА

ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ
ОБЩЕСТВЕННЫЕ НАУКИ

3(126)

ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՍՏԱՍԱՐԱՆԻ ՀՐԱՏԱՐԱԿԶՈՒԹՅՈՒՆ
ИЗДАТЕЛЬСТВО ЕРЕВАНСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА

ԵՐԵՎԱՆ - 2008

Այս ամենը վկայում է այն մասին, որ մեկնությունն ունի իր առանձնահատկությունները: Նախ, փաստերի մեկնաբանությունից այն տարբերվում է իմացության իր օբյեկտով, որը տեքստն է, իսկ ինտերպրետացիայից տարբերվում է տեքստի բնույթով, որը շարադրված է ոչ թե արհեստական (ձևական կամ ձևայնացված), այլ բնական լեզվով և ըստ այդմ պարունակում է բազմանշանակության հնարավորություն: Երկրորդ, մեկնության հարակից հասկացությունը հասկացումն է, ավելին՝ մեկնությունը կա՛մ բխում է հասկացումից, կա՛մ անմիջականորեն կապված է նրա հետ: Երրորդ, ի սկզբանե դիտվել է որպես ուրիշի գիտակցության մեջ ներթափանցելու միջոց, ինչի շնորհիվ պատմականորեն ձեռք է բերել էրզիստենցիալ-մշակութաբանական բնույթ: Չորրորդ, իր կառուցվածքով և մեկնությունը տարբերվում է թե ինտերպրետացիայից, թե մեկնաբանությունից. մեկնության մեթոդի կառուցվածքային առանձնահատկությունը հերմենևտիկական շրջանն է:

Այսպիսով, «ինտերպրետացիա» են անվանվում միմյանցից տարբեր գիտական երեք մեթոդներ, որոնք, անկասկած, պետք է ստանան իրենց տերմինաբանական տարբերակված արտահայտությունները ևս, առավել ևս այն պատճառով, որ հայերենի հարուստ բառապաշարն այդ հնարավորությունը տալիս է մեզ: Ըստ այդմ, հաշվի առնելով մեթոդաբանական առանձնահատկությունները, առաջարկում ենք «ինտերպրետացիա» տերմինը կիրառել նշանային համակարգերի սեմանտիկական նշանակության պարզաբանման դեպքում, իսկ «փաստերի ինտերպրետացիան» և «տեքստերի ինտերպրետացիան» վիճարկել համապատասխանաբար «մեկնաբանություն» և «մեկնություն» տերմիններով:

С. В. ВАРТАНЯН — Некоторые соображения относительно применения термина «интерпретация». — В современной философской и методологической литературе термин «интерпретация» приобрел многозначный характер, поскольку он может пониматься по-разному: а) интерпретация знаковых систем, б) интерпретация фактов, в) интерпретация текстов. Исходя из того, что используемые в указанных областях методы своей методологической спецификой отличаются от метода интерпретации, предлагается «интерпретацию фактов» заменить «истолкованием», «интерпретацию текстов» — «толкованием», а термин «интерпретация» употреблять для пояснения семантического значения знаковых систем.

**ԲՈՒՆԵՎԻԿՆԵՐ-ՂԱՇՆԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆ
ԲԱՏԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԹԻՖԼԻՍՈՒՄ
(1917 թ. դեկտեմբեր - 1918 թ. հունվար)**

Ս. Ս. ՅՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ

Հայտնի է, որ խորհրդային պատմագրությունը գրեթե 70 տարի խեղաբյուրել է պատմության շատ էջեր՝ նպատակ ունենալով ամեն կերպ թաքցնել խորհրդային վարչակարգի թերացումներն ու թույլ տված սխալները: Սակայն այսօր, երբ արդեն մատչելի են նախկինում արգելված նյութերը, անհրաժեշտ է վերանայել պատմության շատ հարցեր: Նման հարցերից է 1917-1918 թթ. ընթացքում դաշնակցության ու բուլշևիկների միջև ձևավորված հարաբերությունները: Այս խնդրի համատեքստում է նաև մեզ հետաքրքրող թեման՝ բուլշևիկների ու դաշնակցության միջև Թիֆլիսում կայացած բանակցությունները, որի հիմնական աղբյուրը Ռուբենի «Հայ յեղափոխականի մը յիշատակները» աշխատությունն է¹: Թեմային անդրադարձել են հիմնականում երկու պատմաբան՝ Լ. Խուրշուդյանը² և Ռ. Փիրումյանը³: Վերջինս, դաշնակցականամետ հեղինակ լինելով, զարմանալիորեն թուուցիկ կերպով է անդրադառնում հարցին: Իսկ Լ. Խուրշուդյանը, ժամանակի պահանջներից ելնելով, օբյեկտիվ չի մոտենում առաջադրված խնդրին: Ի մի բերելով թեմայի վերաբերյալ նախկինում հայտնի, ինչպես նաև նոր աղբյուրներն ու նյութերը՝ կփորձենք ներկայացնել խնդրի իրական պատկերը:

Մինչ Պետրոգրադում նախապատրաստվում էր «Թուրքահայաստանի մասին» դեկրետը, 1917 թ. դեկտեմբերի 16-ին Ժողովխորհը Լենինի նախագահությամբ որոշում է Ստ. Շահումյանին նշանակել Կովկասի գործերի ժամանակավոր արտակարգ կոմիսար⁴: Վերջինս, համաձայն «Թուրքահայաստանի մասին» դեկրետի, պետք է ապահովեր դրա իրականացումը տեղում, և թվում էր, թե կոմիսարի պաշտոնում նրա նշանակվելը այդ գործընթացի տրամաբանական շարունակությունն էր: Սակայն հենց պաշտոնի անվանումը հուշում էր, որ Մոսկվայում որոշել են կրկին վերահսկողություն սահմանել Կովկասի ժողովուրդների վրա: Դեկտեմբերի 18-ին Լենինի կողմից ստորագրված մանդատն ու 500.000 ռուբլին մեծ դժվարություններով

¹ Տե՛ս Ռուբեն, Հայ յեղափոխականի մը յիշատակները, Է հատոր, Պէյրուք, 1979, էջ 137-144:

² Տե՛ս Լ. Խուրշուդյան, Սովետական Ռուսաստանը և Հայկական հարցը, Եր., 1977, էջ 55-69:

³ Տե՛ս Ռ. Փիրումյան, Հայաստանը Հ.Յ.Դ.-Բուլշևիկ յարաբերությունների ոլորտում (1917-1921), Եր., 1997, էջ 64-69:

⁴ Տե՛ս «Հոկտեմբերյան սոցիալիստական մեծ ռևոլյուցիան և սովետական իշխանության հաղթանակը Հայաստանում. Փաստաթղթերի և նյութերի ժողովածու», Եր., 1960, № 100, էջ 143:

Թիֆլիս է բերում Կամոն (Սիմոն Տեր-Պետրոսյանը): Այն փաստը, որ Կամոն Թիֆլիսից Բաքու չգնաց, այլ, ընդհակառակը, հունվարի 6-ին Շահումյանը ուղևորվեց Թիֆլիս, խոստում է այն մասին, որ բուլշևիկները կրկին փորձելու էին Թիֆլիսում իշխանությունը վերցնել իրենց ձեռքը: Սակայն երկրորդ անգամ Շահումյանը պետք է որ դաս քաղած լիներ նախկին անհաջողությունից և դաշնակիցներ փնտրեր «թիֆլիսյան ճակատում»: Անգործ չէր մաս հակաբուլշևիկյան «մենշևիկ-մուսավաթ բլոկը»: Թիֆլիսում մենշևիկները, համագործակցելով մուսավաթի հետ, ծրագրում էին ճակատից տուն վերադարձող ռուս զինվորներին քաղաքում միջոցով զինել իրենց ռազմական ստորաբաժանումները: Հենց Շահումյանի՝ Թիֆլիս ժամանելու առաջին օրերին մենշևիկամուսավաթական զինված ուժերը ձեռնարկեցին հերթական «թալանչիական արշավանքներից» մեկը նահանջող ռուս զինվորների նկատմամբ: 1917թ. հունվարի 8-ից 10-ը Շամխոր կայարանի մոտ տեղի ունեցավ ռուս զինվորների կոտորած: Այն իրագործողները Մուսավաթի և Գանձակի մահմեդական ազգային խորհրդի վերահսկողության տակ գտնվող զինված ուժերն էին: Շամխորի կայարանի դեպքերի մասին Վրացյանի գրած տողերից հայտնի է դառնում, որ «... այդ հարձակմանը անմասն չէին և վրացի վարիչներից ոմանք»⁵: Կարելի է դատել, որ վրաց մենշևիկները Թիֆլիսում իրենց ծրագրերի մասին չէին բարձրաձայնում, հակառակը՝ ձգտում էին քողարկել դրանք: «Վրացի վարիչներից» մեկն էլ Ն. Ռամիշվիլին էր: Վերջինս Անդրկովկասի կոմիսարիատի հունվարի 6-ին կայացած նիստի զեկույցում նշում էր նույն «ռուս զինվորների զինաթափման» և նրանց զենքը վրացական կորպուսին հանձնելու անհրաժեշտության մասին⁶: Այս քայլով մուսավաթն ու վրաց մենշևիկները բացահայտում էին իրենց հակառուսական տրամադրությունները՝ միաժամանակ հայացք քեքելով դեպի Զառյակ միություն, որի աջակցությունը կարող էին ստանալ նման «օգտավետ» գործողությունների շնորհիվ: Այդ գործողություններով նաև թուլացնում էին բուլշևիկներին, որովհետև նահանջող ռուսական զորքերի մեջ նրանք մեծաթիվ համակիրներ ունեին: Բնական է, որ հենց նման զինվորներն էլ պետք է համալրեին բուլշևիկների զինված ստորաբաժանումները Անդրկովկասում: Պարզ էին նաև մենշևիկների՝ ծրագրերը քողարկելու պատճառները: Նրանք հավանաբար գիտակցում էին, որ Դաշնակցությունը այս հարցում չէր կարող իրենց աջակից լինել, քանի որ դա չէր բխում նրանց շահերից: Ավելին, Դաշնակցությունը ձգտում էր ռուսական զինված ստորաբաժանումները ամեն գնով պահել Անդրկովկասում, առավել ևս՝ Հայաստանում, քանի որ նրանք հայերի ֆիզիկական անվտանգության իրական երաշխիք էին:

Հետագայում մենշևիկներն ու հատկապես Մուսավաթը նման խոչընդոտներ էին ստեղծում ցարական և Անտանտի բանակի կազմում ծառայած այն հայ զինվորների համար, որոնք փորձում էին Հայաստան վերադառնալ: Համաձայն խորհրդահայ պատմագրության մեջ եղած տեսակետի՝ քանի որ դեպի Թիֆլիս տանող ճանապարհները գտնվում էին մուսավաթական ուժերի վերահսկողության տակ, և նրանց շրջանցելը բավականին

⁵ Մ. Վրացյան, Հայաստանի Հանրապետություն, Եր., 1993, էջ 60:

⁶ Տե՛ս նույն տեղը:

դժվար էր, Շահումյանը ստիպված էր 6 օրով կանգ առնել Ելիզավետապոլում՝ հյուրընկալվելով տեղի բուլշևիկյան կառույցի ղեկավար Ասքանազ Մուսվանի մոտ: Այստեղից նա հունվարի 13-ին երեք հոգու ուղեկցությամբ շարունակում է ճանապարհը: Անցնելով հայաբնակ շրջաններով՝ նա հունվարի 22-ին հասնում է Թիֆլիս⁷: Ուշագրավ է, որ Լ. Խուրշուդյանը, ներկայացնելով Շահումյանի և դաշնակցական գործիչների միջև տեղի ունեցած բանակցությունների մասին դաշնակցական Ռուբենի հայտնած տեղեկությունները, լուրջան է մատնում Թիֆլիս անցնելու հարցում Շահումյանին դաշնակցականների ցուցաբերած օգնության մասին նույն հեղինակի պատմածները⁸: Խորհրդահայ պատմագրության մեջ ընդունված է այն տեսակետը, որ համագործակցության հարցում միակ շահագրգիռ կողմը Դաշնակցությունն էր, որի վրա էլ ընկնում էր դրա ձախողման պատասխանատվությունը⁹: Իրականում բուլշևիկները ևս իրենց մեղքի բաժինը ունեին, որը նրանք չէին ցանկանում ընդունել: Խնդիրը հասկանալու համար ամբողջությամբ ներկայացնենք թիֆլիսյան բանակցությունների պատմությունը, որտեղ պարզվում են ծրագրի չիրականացման պատճառները: Ռուբենի զբոլում մենք կարդում ենք. «Երկու անգամ Դանուշ Շահվերդեանի տանը տեսակցութիւններ լինելուց յետոյ, վերջնական ծրագիր կը մշակուի հայ-բուլշևիկ համագործակցութեան, Ելիզավետեան փողոց թիւ 194 տան մէջ»¹⁰: Թիֆլիսյան բանակցությունները սկիզբ են առել դեռ 1917թ. նոյեմբերի վերջին-դեկտեմբերի սկզբին: 1917թ. նոյեմբերի 28-ից մինչև դեկտեմբերի 8-ը Թիֆլիսում ընթանում էր դաշնակցության հատուկ ժողով, որին մասնակցում էին Մ. Հարությունյանը (ժողովի նախագահ), Արամը, Կոմսը, Ն. Ադաբաբյանը, Ս. Արարատյանը, Վ. Խորենին, Հովի. Ամատունին, Ալ. Խատիսյանը, Վ. Նավասարդյանը, բժ. Մելքոնյանը, Մաթենիկ Արղությանը, Գ. Զամոյանը, Ե. Իշխանյանը, Ռ. Տեր-Սինասյանը, Մ. Արզումանյանը¹¹: Ժողովի նիստերից մեկում որոշվում է բանակցություններ սկսել նաև բուլշևիկների հետ: Սարգիս Արարատյանը, լիազորված ժողովի կողմից, դեկտեմբերի 4-ին հանդիպում է նշանակում այդ օրերին¹² Թիֆլիսում գտնվող Ստ. Շահումյանի հետ, որին դեպքերի բերումով մասնակցում է նաև դաշնակցական Եղիշե Իշխանյանը: Արարատյանին ուղղված Շահումյանի այն հարցին, թե իրենք ինչ են մտածում անել, Արարատյանը պատասխանել է. «-Այդ հարցը ես պետք է տամ ձեզ: Իշխանութիւնները դուք էք առել ձեր ձեռքը, զօրքը հմայած «դէպի տուն» նշանաբանով, մերկացնում է ռազմաճակատը, լայն բաց անելով ճամբան թշնամու առաջ: Դուք է, որ պարզ ու որոշ պիտի ասէք, թե ինչ էք անելու: Արդեօք, գէթ ճակատը պահելու համար, կարո՞ղ էք պահել զօրքը իրենց տեղերում, թե՞ ոչ: Ձեր հաստատուն դրական որոշումից է կախում խնդրի լուծումը:

⁷ Տե՛ս Լ. Խուրշուդյան, Ստեփան Շահումյան. պետական և պարտիական գործունեությունը 1917-1918թթ., Եր., 1959, էջ 148-149, նաև՝ Գ. Աкопян, Степан Шаумян. Жизнь и деятельность (1878-1918), М., 1973, էջ 162-163:

⁸ Տե՛ս Ռուբեն, նշվ. աշխ., էջ 141:

⁹ Տե՛ս Լ. Խուրշուդյան, Սովետական Ռուսաստանը..., էջ 57-58:

¹⁰ Ռուբեն, նշվ. աշխ., էջ 141-142:

¹¹ Տե՛ս Ե. Իշխանյան, Լեոնային Դարաբաղ (1917-1920), Եր., 1999, էջ 52:

¹² Տե՛ս Ստ. Շահումյան, Երկերի լիակատար ժողովածու, հ. 4, Եր., 1978, էջ 353:

- Գիտե՞ք ինչ, պետք է նկատի ունենաք մի բան, որ երկար ժամանակ աշխատած լինելով վրացի մենշևիկների հետ, նրանց ես,- ընդգծում է Շահումյանը,- ատելի լաւ եմ ճանաչում, քան դուք: Գիտեմ, նրանք ուզում և աշխատում են, որ իրենց հետ լինէք ու միասին աշխատէք. մեզ շատ լաւ յայտնի է այդ բանը: Նրանք էլ, դուք էլ ազգային կուսակցութիւն էք, սակայն, չեմ քազցնում, նրանք շովինիստ, թթու ազգայնամոլ են և սեպարատիստ, դուք շովինիստ չէք և սեպարատիստ չէք, մի բան որի մէջ համոզուած եմ: Այնպէս որ մեզ համար ձեռնառու է ձեզ հետ բլօկ կազմել: Եւ եթէ դուք մեզ հետ լինէք, մենք կը կարողանանք պահել զօրքը:

- Սակայն ին՞չպէս կարող էք պահել, երբ զօրքի մէջ կարգապահութիւնը բոլորովին խախտուել է, կարգ ու կանոնի ենթակայ չէ և չի ուզում ենթարկուել:

- Չօրքի մէջ կան բաւական գիտակից տարրեր, որոնք նկատում են, որ տեղական ժողովուրդներից հայերը բարեացակամ վերաբերմունք ունեն ռուսների հանդէպ և երբ բլօկ կազմւի, մենք կը կարողանանք օգտագործել գիտակից տարրերին ու ցանկալի արդիւնք ունենալ. մենք վստահ ենք, որ յաջողութիւն կունենանք:

Այսպէս բաւական տեղ փոխասացութիւնը նրանց միջև. եզրակացութիւնն այն էր, որ երկուստէք մտածեն, կրկին հանդիպումներ ունենան:

Արարատեանը Շահումեանի հետ ունեցած գրոյցը նոյնութեամբ զեկուցեց խորհրդածողովին, որը պարզապէս տատանման մէջ էր՝ ո՞ր կողմը հակել: Կտրուկ որոշում կայացնել չէր կարողանում, բնական ու հասկանալի աննպաստ պայմանների պատճառով¹³: Բանակցությունների ավարտական փուլի մասին Ռուբենը գրում է. «Այն նոյն օրը երբ Անդրկովկասեան վարչութիւնը հրաման կը հանէր գտնել Շահումեանին եւ զայն ձերբակալել, երբ Երզնկեան եւ Ղազարեան՝ Շահումեանի գլուխը կը պահանջէին Ազգային Խորհուրդից՝ Ազգային Խորհուրդի զինուորական ուժերի վարիչ Ռուբեն Տեր Մինասեանը եւ Չարիեւը Շահումեանի հետ գործունէութեան նախագիծ կը կազմէին, Երեւանից ունենալով եւ Արամի կարծիքները:

Գործունէութեան նախագիծը կը կայանար հետեւեալ հարցերում.

1. - Տաճկահայաստանը պիտի լինի անկախ. դիմադրութիւնը պիտի շարունակուի թուրքերի դէմ. Շահումեանը պիտի ջանայ, որ ռուս զօրքերը մնան ճակատում:

2. - Անդրկովկասում ստեղծուում է հայկական կանտոն, ըստ Շահիսաբունու սահմանագծման ծրագրի:

3. - Թիֆլիսն ու Բազուն լինելու են ազատ քաղաքներ:

4. - Սարիղամիշ - Կարս հասած 39-րդ զօրաբաժինը պիտի պահել Հայաստանում:

5. - Պարսկաստանից նահանջող Բարաթովի զօրամասերից մի զօրաբաժին կանգնեցնել Չուլֆա - Նախիջեւանում:

6. - Ուժեղացնել Գանձակի հայկական մասը ռազմամթերքներով՝ հոն փախադրելով Ալեքսանդրապոլի պահեստներից:

7. - Թիֆլիսում կազմուած դարաբաղցիների գունդը ուղարկել Շուշի եւ ուժեղացնել Ղարաբաղը:

¹³ Ե. Իշխանյան, նշվ. աշխ., էջ 56-58:

8. - Թիֆլիսի մօտ (Տրեխովերուկայ) հասարուած զօրքերը ոտքով ուղարկել Գանձակ, Ղազախի վրայով:

9. - Բազուից, Գանձակից, Շուշիից ուժերը շարժել եւ Բազու - Թիֆլիս, Բազու - Երեւան ճանապարհը բանալ:

10. - Մինչեւ այդ գործողութեանց լինելը, բոլշեիկները կը մնան հանգիստ եւ յեղաշրջման մասին չեն մտածեր:

11. - Չեմլեակի խումբը, երրորդ հայկական գունդը, Օսիկ Փիրումեանի հեծելազօրքը, Մովսէսեանի հրետանին, պիտի մնան Թիֆլիսում. երբ Շուշի - Բազու գիծը բացուի, այդ ուժերը, կորիզ կազմելով, պիտի համախըմբեն իրենց շուրջը բոլշեիկ ուժերը եւ պիտի յեղաշրջում կատարեն: Մինչ այդ, թէ՛ Երեւանը եւ թէ՛ Թիֆլիսը պիտի մնային ձեռակառօրէն հակառակ բոլշեիկ շարժման եւ պիտի պաշտպանէին եղած դրութիւնը:

Այս ծրագրի մեծ մասը անհնարին եղաւ իրագործել: Շահումեանը, որ Ալեքսանդրապոլ էր անցած, չկարողացաւ խուժան դարձած զօրամասերին խօսք հասկցնել: Գանձակը ուժեղացուեց. Ղարաբաղի գունդը դժուարութեանց հանդիպեց հասնելու Շուշի. իսկ Բազուն չկարողացաւ կապուել Շուշիի եւ Գանձակի հետ¹⁴: Այն, ինչ տեսնում ենք այս ծրագրում, ամենին չի համապատասխանում «Թուրքահայաստանի մասին» ղեկըտող նախատեսված ռուսական զօրքերի դուրսբերման կետին, որը ամբողջությամբ անիրագործելի էր դարձնում ղեկըտուի մնացած հայանպաստ կետերը: Մենք հիշեցինք ղեկըտուի մասին, որպէսզի փորձենք բացատրություն գտնել բոլշեիկների նման գործելաճին: Խորհրդահայ պատմագրության մէջ այդ գործելաճի վերաբերյալ ընդունված է այն կարծիքը, որ Ստեփան Շահումյանը կատարում էր Ժողովուրդի «Թուրքահայաստանի մասին» ղեկըտող և Կովկասի արտակարգ ժամանակավոր կոմիսար նշանակվելու մասին որոշմամբ իր վրա դրված խնդիրները¹⁵: Հետաքրքիր է, թէ ինչ խնդիրներ էին դրանք: Անդրադառնանք փաստաթղթերին: «Թուրքահայաստանի մասին» ղեկըտուի 1-ին կետով Ստ. Շահումյանին հրահանգվում էր խառը հանձնաժողով ստեղծել Արևմտահայաստանի սահմաններից զօրքերը հանելու ժամկետն ու եղանակները սահմանելու համար¹⁶, իսկ թիֆլիսյան ծրագրով Շահումյանը պետք է ջանար, որ ռուսական զօրքերը մնան ճակատում: Եվ երկրորդ, որ ղեկտեմքերի 16-ին Ստ. Շահումյանին Կովկասի արտակարգ ժամանակավոր կոմիսար նշանակվելու մասին որոշման մէջ, բացի կոմիսարի պաշտոնում նշանակվելուց, որևիցե այլ խնդրի մասին խոսք չկա¹⁷: Անգամ 1917թ. ղեկտեմքերի 18-ին՝ Լենինի ստորագրած հրամանագրում մնան պարտավորեցնող խնդիրների մասին ոչ մի ակնարկ չկա¹⁸: Մեր բոլոր համեմատություններից երևում է, որ նշած երկու փաստաթղթերից և ոչ մեկում չի հիշատակվում Շահումյանի վրա դրված այն խնդիրների մասին,

¹⁴ Ռուբեն, նշվ. աշխ., էջ 142-143:

¹⁵ Տե՛ս Լ. Խորշուրյան, Մովսէսեանի Ռուսաստանը..., էջ 59:

¹⁶ Տե՛ս «Հայաստանը միջազգային դիվանագիտության և Մովսէսեանի արտաքին քաղաքականության փաստաթղթերում (1828-1923)», Եր., 1972, թիվ 236, էջ 418-419:

¹⁷ Տե՛ս Լ. Խորշուրյան, Ստեփան Շահումյան..., էջ 147-148:

¹⁸ Տե՛ս «Հոկտեմբերյան սոցիալիստական...», № 100, էջ 143:

որոնք նա իբր մտցրել էր քիֆիսյան ծրագրի մեջ: Ավելին, Շահումյանի հետ մշակած ծրագրում բացարձակապես հակառակ խնդիրներ էին դրված: Դատելով հենց Շահումյանի՝ իրեն կոմիսար նշանակելու առիթով արած հայտարարությունից (*այն տպագրվել է 1918թ. հունվարի 31-ին*) պարզ է դառնում նրա հիմնական նպատակը. «Միակ ելքն... Կովկասում սովետական իշխանություն ստեղծելն է»¹⁹: Շահումյանը, հստակ մատնանշելով, որ իր վրա դրված է Կովկասը խորհրդայնացնելու գերխնդիր, բացահայտում է դրանով նաև քիֆիսյան ծրագրի իրական նպատակը: Դա ոչ թե Հայաստանի ազատագրման, այլ խորհրդային իշխանության հաղթանակի համար էր արվում, որի իրականացման համար, ինչպես արդեն մեկ անգամ նշել ենք, բոլշևիկները և մասնավորապես Շահումյանը երկրորդ անգամ չէին կարող անտեսել Անդրկովկասում կարող ուժ հանդիսացող դաշնակցությանը: Վերջինիս հետ էլ Շահումյանը կնքեց «փոխշահավետ» համաձայնություն թիֆլիսում: Եվ դատելով նշված համաձայնագրի կետերից՝ Դաշնակցությունը պարտավորվում էր օժանդակել բոլշևիկներին Անդրկովկասում խորհրդային կարգեր հաստատելու գործում՝ փոխարենը ստանալով բոլշևիկների խոստումները Հայկական հարցի դրական լուծման գործում: Իսկ այն, որ Դաշնակցությունը ձևականորեն պետք է հակաբոլշևիկյան դիրքորոշում ընդուներ, պարզ էր: Նման ծրագրի տապալումն ու հատկապես բացահայտումը անկասկած սպառնում էր դաշնակցության և ընդհանրապես հայ ժողովրդի դեմ հանել անդրկովկասյան մնացած ուժերին, որոնց շահերից չէր բխում այդ ծրագիրը: Այնուհայտ էր, որ այս ծրագիրը ավելի շուտ նման է «Թուրքահայաստանի մասին» դեկրետի նախագծին, որտեղ չէր նախատեսվում գործերը դուրս բերել Արևմտյան Հայաստանից: Թիֆլիսյան ծրագիրը նաև յուրահատուկ կերպով բացում էր «Թուրքահայաստանի մասին» դեկրետի նախագծում առկա փակագծերը: Եթե նախագծում և նաև բուն դեկրետում բացակայում էր Հայաստանի սահմաններում ներառվելիք տարածքների մասին որևէ հստակ տեղեկություն, ապա քիֆիսյան ծրագրում պարզ նշվում էր, որ «Անդրկովկասում ստեղծում է հայկական կանտոն, ըստ Շահխաթունու սահմանագծման ծրագրի»: Իսկ Շահխաթունու սահմանագծման ծրագրով, կազմված 1916թ., նախատեսվում էր, որ «Արևելյան Անդրկովկասը բաժանվում էր երկու մասի՝ թրքական և հայկական: Հայկական մասի մեջ մտնելու էին Դազախ, Գանձակ, Ջիվանշիր և Շուշի գավառների լեռնային հայաբնակ մասերը և ամբողջ Չանգեզուրը, բացի Բարգուշատի հովտի մի քանի թուրք գյուղական հասարակություններից, որոնք միացվելու էին Կարյազի մի թրքական գավառին: Գանձակ քաղաքը բաժանվելու էր երկու մասի՝ թրքական և հայկական, Ախալքալաքը, Լոռին և Ծալկայի հայկական մասը պետք է միացվեին նոր կազմվելիք Ալեքսանդրապոլի նահանգին:

Այսպիսով, ստեղծվելու էր հոծ հայ ազգաբնակչություն ունեցող մի շրջան՝ բաղկացած 4 նահանգից՝ Գանձակի, Երևանի, Ալեքսանդրապոլի և Կարսի»²⁰: Այսպիսի փաստաթղթի մշակմանը բացի Շահումյանից ու Դանուշ Շահվերդյանից, բոլշևիկների կողմից մասնակից էին դարձել նաև

¹⁹ Մտ. Շահումյան, ԵԼԺ, հ. 4, էջ 98-101:

²⁰ Ս. Վրացյան, նշվ. աշխ., էջ 24:

Նազարեթյանը, Կասյանը, ուսուցիչ Խանոյանը և Յինցաձեն²¹: Իր աշխատության մեջ Ռուբենը ավելացնում է նաև. «Բացի Շահումյանի հետ այդ բանակցություններից, Երեւանում գործակցութիւն կար բոլշևիկների հետ: Ասացի, որ Երեւանը Կովկասեան Հայաստանի կեդրոնն էր դարձած այդ ժամանակներում: Իսկ այդ կեդրոնի կեդրոնական անձն էր Արամը: Նա ուղարկում է Թիֆլիսի վրայով այժմ դաշնակցականաւէր դարձած Մակինցեանին՝ դէպի Մոսկուա: Քանի որ Արամը չկայ, Մակինցեանին կը մնայ պարզել այն հրահանգները եւ սպասելիքները, որ Երեւանն ուներ Մոսկուայից: Ինձ յայտնի է միայն այսչափը, Արամի տոմսակից: «Ապահով անցկացրէք: Անհրաժեշտ է: Պէտք է մենք ամէն կերպ միանանք Ռոստոմին (Բագուին): Քու էլը բշիր: Մեր մէջքը թէ ամուր չիմնի, կը կրկնուի 1915 թիւը»: Այս տոմսակը բաւական էր, որ հասկնայի լինէին Արամի մտահոգութիւնները. նրա հիման վրայ էլ, Մակինցեանը ապահով հասաւ Վլադիկակազ»²²: Պողոս Մակինցյանը, ըստ Արշալույս Աստվածատրյանի, Երևանի հայոց ազգային խորհրդի միակ բոլշևիկ անդամն էր²³: Բոլշևիկյան կողմի նման կազմը և Մակինցյանին Մոսկվա գործուղելը հուշում էին, որ քիֆիսյան ծրագրում բոլշևիկյան կենտրոնական ղեկավարությունը պետք է որ իր դերակատարումը ունեցած լիներ: Ի վերջո, ինչքան էլ Շահումյանը հեղինակավոր բոլշևիկ լիներ, նման հարցեր ինքնագլուխ չէր կարող լուծել: Այստեղ կարելի է եզրակացնել, որ բոլշևիկները, ինչպես դաշնակները, երկակի խաղ էին վարում: Մի կողմից նրանք, գիտակցելով իրենց դիրքերի թուլությունը Բրեստ-Լիտովսկում, պատրաստ էին լուրջ զիջումների՝ այդ թվում Արևմտահայաստանի հաշվին, մյուս կողմից էլ դաշնակցության հետ ծրագրեր էին մշակում Կովկասում խորհրդային կարգեր հաստատելու համար՝ փոխարենը նրանց խոստանալով հայանպաստ ծրագրերի իրականացում: Դա ավելի ճիշտ կլիներ անվանել ոչ թե Հայաստանի ազատագրում, այլ փոխանակում: Ըստ էության՝ բոլշևիկները պետք է ստանային խորհրդայնացված Արևելյան Հայաստանն ու դաշնակների օժանդակությունը Անդրկովկասի խորհրդայնացման գործում, իսկ փոխարենը ապահովեին Արևմտահայաստանի անկախությունն ու այստեղ Դաշնակցության իշխանության գալը:

Թիֆլիսյան բանակցություններում բոլշևիկները ավելի քիչ բան ունեին կորցնելու: Ինչպես հետագան ցույց տվեց, բոլշևիկները Դաշնակցությանը արագ փոխարինող գտան՝ ի դեմս Գերմանիայի ու հատկապես Թուրքիայի: Իսկ դաշնակները, բնականաբար, կորցնելու շատ բան ունեին, ինչը նրանց ստիպեց դիմելու, այսպես կոչված, «թիկունքային քաղաքականության»: Այն ենթադրում էր, որ Դաշնակցությունը պետք է ձևականորեն Անդրկովկասի միացյալ կառավարությունում հակաբոլշևիկյան կողմնորոշում ցուցաբերեր ու միաժամանակ գաղտնի բանակցություններ վարեր բոլշևիկների հետ: Չնայած գործադրած ջանքերին՝ քիֆիսյան բանակցությունները իրականություն չդարձան. Շահումյանը չկարողացավ համախմբել ալեքսանդրապոլյան ուժերը, հայ զինվորականությունը ժամանակին

²¹ Տե՛ս Ռուբեն, նշվ. աշխ., էջ 263:

²² Նույն տեղում, էջ 143:

²³ Տե՛ս «Արամը. մահուան յիսնամեակին առթիւ», Եր., 1991, էջ 90:

չկենտրոնացվեց համաձայնագրով նախատեսված վայրերում: Բոլշևիկյան ղեկավարությունն էլ այլ տարրերակ նախընտրեց՝ կնքելով Բրեստ-Լիտովսկի հաշտության պայմանագիրը: Բոլշևիկյան կենտրոնի՝ քիֆիսյան համաձայնագրին ցուցաբերած «պասիվ օժանդակությունը» խոսում է այն մասին, որ նրանք չէին շտապում ընդունել մի փաստաթուղթ, որը կարող էր վնասել իրենց Բրեստ-Լիտովսկի բանակցություններում: Ավելին, բոլշևիկները նախընտրեցին Քառյակ միության օգտին արված զիջումների գնով ապահովել, թեև ուզում էին ժամանակավորապես, որոշակի ներկայություն Անդրկովկասում, քանի դեռ իրենց իշխանության հիմքերը չէին ամրապնդել: Բոլշևիկ-դաշնակցական քիֆիսյան համաձայնությունը մնաց թրթի վրա: Հետագայում կողմերը մանատիպ ծրագրերի մշակման փոխարեն նախընտրեցին համագործակցել առանձին հարցերի շուրջ, օրինակ՝ համագործակցությունը Բարվում, որտեղ կողմերին միավորում էր ընդհանուր թշնամու դեմ համատեղ պայքարը:

М. С. ОГАННИСЯН — *Переговоры большевиков и дашнаков в Тифлисе (декабрь 1917 г. — январь 1918 г.)*. — В статье делается попытка представить полную историю рассматриваемой темы. Анализируя касающиеся ее источники и исследования, автор показывает необходимость переговоров и истинные причины их провала.

С 4 декабря до конца января 1917 г. в Тифлисе проходили переговоры между представителями дашнаков и большевиками, завершившиеся подписанием договора. Согласно этому договору, в результате советизации Закавказья большевики должны были обеспечить физическую безопасность армян, признать Восточную Армению самостоятельным округом в составе Советской России, объявить Западную Армению независимой. К сожалению, соглашение не было реализовано, так как, во-первых, большевики не смогли объединить в Закавказье войска, покидающие фронт под знаменем революции, во-вторых, они предпочли Брест-Литовский мирный договор, забыв о подписанном соглашении.

ВОСТОК И ЗАПАД В СВЕТЕ ГЕНЕЗИСА ХРИСТИАНСКОЙ ЦИВИЛИЗАЦИИ

Н. С. ЩЁКИН
(Минск)

В эллинистическую эпоху сознание человека яснее и полнее репрезентировало напряженность и противоречивость социального бытия, более остро осознавало крушение прежних идейных постулатов. Идея личности, родившаяся в греческом полисе, нуждалась в практической реализации. Однако под давлением имперской системы идея личности могла развиваться в абстрактном плане, умозрительно. Не найдя выхода к живому человеку, эта идея не смогла перейти в социальную плоскость. Единственной «альтернативой» у нее оставался уход в плоскость отвлеченных переживаний. Идея личности ушла в сферу имманентной рефлексии, регламентирующей духом, в котором постепенно обретала свои формы.

Политическая реальность не предоставила возможности огромному числу людей обрести альтернативу существующему порядку вещей. В свою очередь, такое положение породило надежду людей о спасении в потустороннем мире. Таким образом, медленно и неотвратимо вставал уже и принимал зримые очертания совсем новый мир¹.

Многообразие социокультурных и религиозных форм Римской империи неоднозначно было воспринято некоторыми провинциями. С особым противодействием культурной экспансии эллинизма пришлось столкнуться в Иудее.

Причины неприятия эллинизма иудейской культурой, отсутствие желания вести диалог необходимо искать в культурно-исторических традициях Иудеи.

Народ Израиля, состоявший из 12 племен (колен), поселившийся в гористой местности между Средиземным морем и рекой Иордан, рано обнаружил стремление к автономности от других народов. Сравнительно рано выработав монотеистическую парадигму (Ис. 44: 9-20, Иср. 10: 3-5, Исх. 20: 3,4, Цар. 18-27, 17:35, Исх. 34:14, 12), евреи поняли свою религиозную особенность как форму исключительного положения израильского народа в окружающем мире².

Религиозная идея представила Израиль как священный организм, увенчанный верховным жрецом. Теократическая система управления

¹ См.: Р. Тарнас, История западного мышления (пер. с англ. Т. А. Азаркович). М., 1995, с. 78.

² См.: Э. Шюре, Великие посвященные. Очерк эзотеризма религий (пер. с франц. Е. Писаревой), М., 1990, с. 344-351.

ԲԱՆԱՎԵՆ ԵՎ ՔՆՆԱՐԿՈՒՄ

Գալստյան Ս. Ա. - Անորոշ դերբայը բառակազմական անփոփոխ հիմք 1,98

Չաքարյան Ս. Ա. - Միջնադարյան հայ փիլիսոփայության մեջ ունիվերսալիաների հիմնահարցի մեկնաբանման վերագնահատման փորձ 3,90

Ղարիբյան Ի. Գ., Վարդանեսովա Տ. Վ. - Մեղրածորի խաչքարերի թվագրման հարցի շուրջ (ռուս.) 2,105

Միրզոյան Հ. Ղ. - Գրիգոր Նարեկացին և հայ առակագրությունը 3,77

Մուշեղյան Ա. Հ. - Դիտողություններ Խորենացու պատմության անունների և արտահայտությունների առիթով 2,92

Պետրոսյան Վ. Չ. - Տեսիլները Չարենցի անավարտ մատյանում (քովանդակային վերլուծության փորձ) 2,103

Պետրոսյան Վ. Չ. - Գերինչունը որպես գերինչույթի խոսքային համարժեք 3,103

ՀՐԱՊԱՐԱԿՈՒՄՆԵՐ ԵՎ ՀԱՂՈՐԴՈՒՄՆԵՐ

Ազատյան Ս. Ա. - Արդի հայերենի բառակազմի հնչյունական զուգորդումների հարցի շուրջ 2,149

Ալեքսանյան Ա. Ս. - Անձի հաղորդակցական ակտիվության զարգացման հարցի շուրջ 2,168

Աղախանյան Հ. Հ. - Հայ վաճառականության դերը ժողովուրդների շփման ու փոխհարստացման գործընթացում 1,176

Բարսեղյան Գ. Ռ. - Մարզական գովազդի լեզվաճանաչական առանձնահատկությունները անգլալեզու ամսագրերում 3,183

Գևորգյան Գ. Ա. - Some և any դերանունների օգտագործումը պայմանական նախադասություններում 2,157

Դիլբարյան Ն. Հ. - Տեղանունների կրճատման, տարբերակային ձևերի առաջացման լեզվական և արտալեզվական հիմքերը 1,118

Եղիազարյան Ա. Ս. - Արաբների կողմից Հայաստանի նվաճման թվականի շուրջ 1,157

Հայրապետյան Գ. Ռ. - Հայ հոգեբանական ժառանգության մոռացված էջերից մեկը (*Մվիրվում է ԵՊԸ հիմնադրման 90-ամյակին*)... 3,164

Հանանյան Գ. Կ. - Բայական հետգրաբարյան գոյացություններ կիլիկյան բարբառներում 1,196

Հարությունյան Ռ. Վ. - Հայ եկեղեցու թեմական բաժանումը Մարզպանական Հայաստանում 2,141

Հովհաննիսյան Մ. Ս. - Բուշեկիներ-Դաշնակցություն բանակցությունները Թիֆլիսում (1917թ. դեկտեմբեր - 1918թ. հունվար) 3,131

Հովսեփյան Ն. Գ. - Լեռնային Ղարաբաղի խորհրդայնացումը, դրա պատմական պայմաններն ու հետևանքները 2,162

Ղուկասյան Ս. Վ. - Մատթեոսի Ավետարանի հարցական նախադասությունների առանձնահատկությունների շուրջ 2,128

Մադոյան Հ. Ֆ. - Ներսես Շնորհալին հանելուկագիր 1,165

Մանասյան Վ. Գ. - Կոռպերացիայի դերը ՀՀ-ում աշխատանքի հասարակական բաժանման կատարելագործման և գյուղատնտեսական արտադրության մասնագիտացման գործընթացում ... 2,176

Մելքունյան Գ. Ա. - Կնոջ ազատության և հասարակական դերի հարցերը «Որոգայք փառաց»-ում 1,126

Միրզախանյան Ռ. Կ. - Հայերենի սիյուոք մշակութային կապերը 1956-1966 թվականներին 1,135

Նահապետյան Ռ. Ա. - Հետմոնղյան քառասունքին առնչվող սովորույթներն ու ծեսերը Աղձնիքում 3,114

Նիկողոսյան Գ. Վ. - Հայերենի կովկասյան փոխառությունների հարցի շուրջ 3,156

Շահինյան Ա. Կ. (Մանկտ Պետերբուրգ) - Հայաստանի նախարարությունների քանակական ու տարածքային կազմը արաբների օրոք (ռուս.) 3,148

Շչյոկին Ն. Ս. (Մինսկ) - Արևելքն ու Արևմուտքը քրիստոնեական դարակրթության ծագման լույսի ներքո (ռուս.) 3,139

Պետրոսյան Ն. Լ. - Հովհաննավանքի պատկերաքանդակների մի քանի առանձնահատկությունների մասին 1,171

Պետրոսյան Վ. Գ. - Օրենսդրության և ժուռնալիստական էթիկայի փոխհարաբերության հարցի շուրջ 3,178

Սիմոնյան Լ. Գ. - Մի էջ պոլսահայ երգիծաթերթերի բանավեճի պատմությունից 3,172

Սուքիասյան Հ. Կ. - Հայ-աղբբեջանական տարածքային խնդիրների լուսաբանումը Ռուբեն Տեր-Մինասյանի աշխատություններում 1,186

Վարդանյան Ե. Մ. - Քաղաքական մասնակցության գեներային հիմնախնդիրները 1,147

Վարդանյան Ս. Վ. - Որոշ նկատառումներ «ինտերպրետացիա» տերմինի կիրառության վերաբերյալ 3,124

Օհանյան Ս. Ն. - Պիտիբիմ Սորոկինը Երվանդ Ֆրանգյանի մասին .. 2,121